

CAPITOLUL V

VIA A SPIRITUALĂ A COMUNITĂȚII ILOR DUDEȘTI-CERNICA, BOLINTINEANU ȘI BOIAN-GIULEȘTI

I. RITURI ȘI RITUALURI

În acest capitol al vieții spirituale am inclus descoperirile funerare precum și o serie de piese și „incinte” cu destinație specială. Descoperirile funerare din perioada neoliticului dezvoltat sunt necropolele, grupurile de morminte și mormintele izolate.

Una din cele mai importante probleme ale studierii vieții spirituale a comunităților neolitice o constituie *moartea*, înțeleasă nu atât ca finalitate a unui fenomen biologic, ci mai ales prin prisma unor credințe și ritualuri funerare atestate de cercetările arheologice.

A. Necropole. Studii antropologice

Descoperirea unor serii de schelete care prin ritual și mai ales inventar au aparținut comunităților neoliticului dezvoltat au furnizat specialiștilor date extrem de însemnate pentru identificarea și caracterizarea **tipului antropologic**. Necropole care au fost atribuite comunităților **Bolintineanu** au fost descoperite și parțial cercetate la Cernica¹ și Sultana-Valea Orbului². Întrucât nu ne-am propus o expertizare riguroasă a necropolelor respective, aceasta depășind cadrul lucrării de față, vom prezenta pe scurt datele referitoare la ele.

Necropola de la Cernica, ocupa o suprafață de 12000 m², situată la 80-100 m. de așezarea Bolintineanu și Dudești-Cernica³

În urma săpăturilor lui Gh.Cantacuzino desfășurate între 1961 și 1974 în necropola de la Cernica s-au descoperit un număr de 374 de morminte. Gropile mormintelor neolitice au fost săpate într-un strat cu pământ de culoare cafenie⁴. Mormintele sunt inegal repartizate în cadrul necropolei, unde s-au constatat două sau trei grupuri distincte⁵.

Ritul de înmormântare este *inhumația* în morminte plane⁶.

Defuncții au fost depuși în următoarele poziții:

1.întinși pe spate⁷ (pl. LIX);

2.chirciți pe o parte⁸, moderat sau accentuat (pl.LX).

O categorie aparte o formează mormintele cu schelete suprapuse, dar și cele așezate pe o parte sau cu fața în jos⁹.

Orientarea mormintelor este în majoritatea cazurilor pe direcții cuprinse între VSV și VNV¹⁰. Autorii cercetărilor de la Cernica¹¹ remarcă la câteva morminte depunerea scheletelor pe latura stânga sau dreaptă cu femurele și tibiile ușor flexate. Astronomul Ioan Sîngeorzan a constatat că cele mai multe morminte sunt dispuse între 224ș VSV și 290ș VNV, ceea ce corespunde cu orientarea feței și trupului defunctului pe direcția răsăritului soarelui. Variațiile sunt explicabile datorită mișcării aparente a soarelui¹².

Pe baza poziției mâinilor și a antebrațelor distingem cel puțin două mari categorii de morminte:

1. Brațe întinse de-a lungul corpului, cu mâinile la nivelul bazinului;
2. Mâinile dispuse pe bazin¹³.

O practică rituală care individualizează anumite grupuri de morminte este legarea picioarelor¹⁴.

O descoperire arheologică unică în Europa neolitică o constituie cele 4 schelete de femei decedate în timpul nașterii (pl.LXI: M 158, 251, 256, 303)¹⁵. Disponerea acestor morminte în cadrul necropolei este relevantă ca semnificație, defunctele fiind îngropate la o distanță destul de mare de celelalte morminte din jur¹⁶, de fapt în afara necropolei propriu-zise.

Ca elemente de **inventar-ofrande** au fost depuse vase întregi sau fragmente (lângă cap, bazin sau între femurele morților), unelte, bucăți mari de carne (resturi osteologice), podoabe (pandantive, brățări, mărgel, inele). Vasele sunt în majoritate decorate cu caneluri.

La 15 morminte s-au descoperit perle sferice sau ovoidale din minereu de cupru purtate la urechi ca cercei.

Un caz aparte îl reprezintă descoperirea pe antebrațul drept al unui inhumat (M 101) a unei statuete¹⁷ din os lustruit reprezentând un personaj feminin cu pântec și sâni proeminenți având capul rupt. Pe spatele statuetei, partea inferioară are *picioarele deosebite printr-o linie incizată*¹⁸. Trei morminte (M 37,82,88) au avut ca inventar funerar piese *ithiphalice* (pl.LXII).

Analizele efectuate în principal pe cele 204 schelete din cele 374 morminte descoperite la Cernica, au dus la concluzia că structura acestei populații neolitice nu era *perfect uniformă* fiind identificate *trei tipuri* inegale ca frecvență¹⁹.

Tipul *mediteranoid* este majoritar având trei variante :

- a) protomediterranoid;
- b) mediteranoid de nuanță pontică;
- c) mediteranoid - aproape clasic.

Acest tip este caracterizat printr-o statură mijlocie (165 cm la bărbați și 154 cm

la femei). Indicele cranian face parte din categoria doliocrană pentru bărbați și mezocrană pentru femei²⁰. Fruntea este în medie de tip larg la bărbați și mijlociu la femei, iar nasul este mijlociu la ambele serii.

Studiile antropologice efectuate pe scheletele din așezările de la Cernica au desemnat pentru comunitățile Bolintineanu origini meridionale de factură est-mediteraneană. Acest punct de vedere este accentuat de concluziile comparării celor două serii de schelete neolitice de la Cernavoda (necropola Hamangia) și Cernica (necropola Bolintineanu ?).

Antropologii au constatat numeroase similitudini între comunitățile Hamangia și cele Bolintineanu, ambele populații având *un fond comun structural*²¹. Aceste concluzii ale specialiștilor antropologi oferă date extrem de interesante și totodată incitante despre originea comunităților Bolintineanu și a relațiilor lor cu civilizația Hamangia. Aceste legături sunt atestate și prin descoperiri arheologice²².

Alături de fondul principal mediteranoid, antropologic s-a constatat și o componentă rezultată ca urmare a unei evoluții locale favorizată de optimul climateric post-glacial. Începutul de brahicefalizare este rodul apariției alpinoizilor²³, element nu lipsit de importanță pentru formarea comunităților Bolintineanu, care ne trimite la influențele liniar-ceramice constatate în inventarul așezărilor Bolintineanu.

Încadrarea culturală a necropolei de la Cernica a fost schimbată de-a lungul timpului, aceasta suscitând discuții numeroase și în prezent.

Gh. Cantacuzino²⁴ și Dorin Popescu²⁵ au încadrat necropola de la Cernica în faza Bolintineanu a culturii Boian. Gh. Cantacuzino a avut drept criteriu de încadrare culturală podoabele descoperite ca inventar funerar în mormintele cu schelete întinse pe spate, similare cu piesele din așezarea Bolintineanu situată în apropiere²⁶. Același autor atribuia mormintele cu scheletele în poziție chircită comunităților din faza a doua a culturii Boian²⁷. O lungă perioadă de timp, Eugen Comșa a fost de acord cu încadrarea culturală propusă de Gh. Cantacuzino. În monografia dedicată necropolei de la Cernica, E. Comșa îi schimbă încadrarea, atribuind-o comunităților Cernica a culturii Dudești²⁸.

Argumentul principal invocat constă în descoperirea în anii 1964 și 1965 a mai multor locuințe Dudești decât Bolintineanu în așezarea Dudești de la Cernica, considerată acum mai mare decât așezarea Bolintineanu²⁹. Celălalt argument este poziția în care au fost depuși morții. Astfel, mormintele cu decedații depuși pe spate aparțin purtătorilor culturii Dudești, faza Cernica³⁰, spre deosebire de cele chircite pe o parte, atribuite fazelor Bolintineanu și Giulești³¹. Ambele argumente au premise false. Analiza altor necropole neolitice au arătat că ele nu aparțin neapărat celei mai apropiate sau celei mai importante așezări³². Argumentul poziției scheletelor majoritar întinse pe

spate raportate la poziția presupus chircită a scheletelor mormintelor Bolintineanu descoperite la Lunca de Marian Neagu este inexact. În punctul Lunca-La Grădini³³ am cercetat o importantă așezare Bolintineanu, dar grupul de morminte care o suprapune parțial sunt medieval-timpurii, fiind datate cu certitudine în sec. X-XI.

Observațiile stratigrafice nu sunt concludente, chiar Eugen Comșa recunoscând pentru mormintele descoperite la Cernica în 1963 că *nu se observă locul de unde au fost săpate gropile*³⁴.

Redatarea sau reîncadrarea culturală a unei necropole care are la bază simple supoziții sau informații verbale este contraindicată pentru cercetarea arheologică.

O altă necropolă din perioada neoliticului dezvoltat a fost descoperită la **Sultana-Valea Orbului**. În necropola de la Sultana-Valea Orbului au fost cercetate între anii 1974-2000 un număr de 103 morminte (101 morminte simple și 2 morminte duble) de către arheologii Mihai Sânpetru și Done Șerbănescu³⁵, din care 16 au fost expertizate antropologic³⁶. Din informațiile primite de la descoperitori, necropola conține morminte Bolintineanu cu groapa ovală, rămase din nefericire inedite, cu excepția mormântului nr.21³⁷.

Ritul de înmormântare este *inhumația* în poziție chircită (1 pe partea dreaptă, 95 chircite pe stânga, cu variații ale poziției picioarelor, mâinilor și toracelui). Deocamdată nu cunoaștem alte date legate de poziția sau inventarul mormintelor³⁸.

Antropologii au identificat două tipuri principale:

1. Mediteranoid;
2. Protoeuropoid.

La tipul protoeuropoid s-au constatat modificări datorate unei ușoare brahicefalizări și a unei oarecare gracilizări³⁹.

Tipul mediteranoid este caracterizat printr-o statură mijlocie sau mică, scheletul gracil și un relief cranian moderat⁴⁰. Statura medie este de 169,2 cm., pentru bărbați și 156,1 cm. pentru femei⁴¹.

Necropola de la Popești-Vasilați (pl.LXIII) a fost cercetată de M.Sânpetru și D.Șerbănescu în anii 1971-1972. În urma săpăturilor arheologice s-au descoperit un număr de 16 morminte, din care 8 schelete au fost analizate antropologic⁴².

Poziția scheletelor este uniformă, 15 schelete chircite descoperite pe partea stângă și doar unul pe dreapta⁴³. Brațele sunt îndoite din cot și îndreptate spre față, sau cu mâna stângă îndoită din cot și palma sub craniu.

Din 16 morminte, doar 7 au avut inventar funerar sub formă de unelte și obiecte de podoabă⁴⁴.

Studiul scheletelor a permis identificarea a două tipuri principale: mediteranoid și protoeuropoid⁴⁵. Tipul protoeuropoid este caracterizat printr-o statură înaltă sau

supramijlocie cu scheletul masiv doliocranian sau mezocranian. Tipul mediteranoid este caracterizat printr-o statură mijlocie sau mică, scheletul gracil, cu craniul doliocran. Tipul mediteranoid prezintă mai multe variante⁴⁶.

Statura medie este mijlocie la bărbați și submijlocie la femei. Vârsta medie pentru deces este de 25 de ani și 8 luni la bărbați și 29 de ani și 4 luni la femei⁴⁷. **Datarea** necropolelor de la Cernica, Sultana-Valea Orbului, sau Popești-Vasilați ridică numeroase semne de întrebare.

Poziția scheletelor și inventarul funerar constituie dovezi importante pentru ipoteza inhumării morților a două sau chiar trei tipuri de comunități diferite.

Concluziile studiilor antropologice întreprinse pe scheletele din cele trei necropole converg spre un *polimorfism pronunțat*⁴⁸, reflexie a unui *amestec mai mare de populații*⁴⁹.

Poziția scheletelor, inventarul funerar și studiile antropologice se constituie în argumente importante pentru existența unor necropole unde au fost îngropați defuncții mai multor așezări neolitice dintr-o anumită zonă.

B. Grupuri de morminte. Morminte izolate.

Morminte izolate au fost descoperite printre locuințe la Gălățui-Movila Berzei, M2 și M4, în primul nivel de locuire Boian-Giulești(III/1) și M1 în nivelul superior (III/2)⁵⁰. Mormintele descoperite în primul nivel de locuire sunt chircite, orientate ENE-VSV, capul la vest.

Groapa lui M4, de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite s-a conturat la -1,85 m. Ea avea dimensiunile de 1 m lungime, 0,75 m lățime și 0,50 m adâncime. Pe fundul gropii (ce se îngusta pe măsură ce se adâncea) a fost depus un cadavru în poziție chircită pe partea dreaptă. La scheletul aflat într-o proastă stare de conservare nu s-a mai păstrat capul. Mormântul are câteva elemente de ritual foarte interesante. Astfel, scheletul de mici dimensiuni (copil ?) a fost protejat de o construcție din lemn formată din 4 pari pe care s-a montat un eșafodaj de crengi dispuse în rețea (pl.LXIV/M4). În zona gâtului a fost descoperit un bulgăre de ocru, iar în spatel oaselor coxale o grămăjoară de cenușă.

Mormântul nr.2 are groapa de formă ovală (1,60 x 0,75m). Scheletul a fost descoperit fărâmițat, într-o foarte proastă stare de conservare. El a fost depus la o adâncime de 1,25m, pe partea dreaptă, în poziție chircit moderată (pl.LXIV/M2). În regiunea capului au fost descoperite câteva fragmente ceramice Giulești și o lamă de silix.

În cel de-al doilea nivel Boian-Giulești (III/2) a fost descoperit mormântul nr.1 la -0,65 m (pl.LXIV/M1). Groapa mormântului nu a putut fi delimitată. Scheletul

a fost depus pe partea stângă într-o poziție chircit accentuat; mâinile îndoite din cot se uneau sub mandibulă. Scheletul era orientat est-vest, capul la vest. În afara poziției puternic chircite a scheletului, remarcăm ca element inedit de ritual funerar, bulgării de chirpici depuși în zona gurii și anusului, probabil cu rol de blocare.

Un caz particular îl reprezintă descoperirea unui craniu uman sub platforma “locuinței-sanctuar” din ultimul nivel Boian-Giulești de la Gălățui-Movila Berzei (pl.LXXVI/2). Descoperirea tot sub platforma acestui edificiu a fragmentelor dintr-un altar din lut (pl.LXXVI/1) ne permite avansarea ipotezei unui ritual de fundare legat de construirea *locuinței-sanctuar*⁵¹. În sprijinul acestei ipoteze aducem descoperirea din așezarea Boian de la Glina a unei înmormântări de copil sub o locuință de suprafață⁵².

Tot în așezarea Boian de la Glina s-au mai descoperit 8 schelete de copii înmormântate în poziție chircită printre locuințe⁵³, fapt remarcat și la una din descoperirile funerare din așezarea Boian-Giulești de la Gălățui-Movila Berzei.

Necropola Boian A din așezarea eponimă de la Grădiștea Ulmilor și grupul de morminte descoperit la Andolina au fost atribuite comunităților Vidra. Datarea grupului de morminte cu schelete chircite de la Andolina ridică semne de întrebare. Inventarul a două morminte compus din mărgelile de *Spondylus gaederopus* și *Dentalium* este comun, sau are similitudini cu cel al câtorva morminte din necropolele de la Cernica, Sultana-Valea Orbului și Popești-Vasilați. Chiar autorul cercetării revine în 1987 asupra atribuirii culturale a grupului de morminte de la Andolina încadrându-le în faza Boian-Giulești⁵⁴.

În cadrul necropolelor de la Cernica, Sultana-Valea Orbului, Popești Vasilați sau a grupurilor de morminte de la Glina și Andolina s-au constatat diferențieri evidente între inventarele diferitelor morminte, reflectare a unei stratificări sociale apărute la comunitățile umane din neoliticul dezvoltat de la Dunărea de Jos. Raporturile dintre statutul social al defuncțiilor și organizarea spațială a necropolelor neolitice descoperite în Peninsula Balcanică au fost puse în evidență de John Chapman⁵⁵. Observațiile legate de organizarea spațială⁵⁶ a necropolei de la Cernica au fost posibile datorită cercetării integrale a acestui sit. Gh.Cantacuzino a constatat raporturi clare între mormintele cu inventar bogat și dispunerea lor spațială în cadrul necropolei de la Cernica: *mormintele situate în partea de sud, de centru și de nord a necropolei cuprind cele mai multe și cele mai importante obiecte, pe când cele situate în părțile de est și de vest nu au deloc obiecte sau conțin foarte puține și neînsemnate*⁵⁷.

C. Diverse.

În actualul stadiu al cercetării arheologice românești, alte categorii de ritualuri decât cele funerare sunt dificil de precizat. Anumite categorii de piese precum statuetele, măsuțele, altărașele, plăcuțele de lut și fundurile de vase decorate, mărgelile sau discurile miniaturale sunt legate de anumite ceremonii ce aveau loc în cadrul comunităților umane în perioada neoliticului dezvoltat.

Descoperiri arheologice ca bordeiul cu două cuptoare din așezarea Bolintineanu de la Gălățui-Movila Berzei (nivelul I), coloana de lut din bordeiul Boian-Giulești de la Greaca, sau *locuința-sanctuar* din ultimul nivel al așezării Boian-Giulești(III/2) de la Gălățui-Movila Berzei au conotații speciale în domeniul sacrului.

II. STATUETE ANTROPOMORFE DUDEȘTI, BOLINTINEANU ȘI BOIAN

Descoperirile arheologice de plastică antropomorfă constituie categoria arheologică cea mai importantă pentru reconstituirea universului spiritual al comunităților din pragul neoliticului dezvoltat.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

1. Începuturi

Primele descoperiri de statuete antropomorfe din sudul României au fost făcute de Cezar Boliac⁵⁸ și D.D. Butculescu⁵⁹. Cezar Boliac a găsit la *Vodastra Romanaților, trei omuleți foarte diformi*⁶⁰, iar D.D. Butculescu ne face cunoscute descoperirile de la Calomfirești, Balaciu și Zâmbreasca (Teleorman)⁶¹.

O încercare de tratare sintetică a descoperirilor antropomorfe o reprezintă capitolul special dedicat plasticii de către I. Andrieșescu în a sa *Contribuție la Dacia înainte de romani*⁶².

Prin maniera de abordare a temei, autorul este primul cercetător care face o tipologie a statuetelor antropomorfe⁶³ în *idolașii cu striuri, idolașii pictați și aceia care încearcă a reprezenta poziții de mișcare*⁶⁴.

În aceeași lucrare, I. Andrieșescu realizează la nivelul descoperirilor arheologice efectuate cu precădere în sudul României o caracterizare a plasticii, încadrând-o și raportând-o totodată la descoperiri similare de pe teritoriul Europei: *În legătură cu credințe religioase, civile și funerare ce sunt a se urmări, în toate stațiunile neolitice ale Europei răsăritene și de sud, s-au găsit, într-un număr considerabil, figurine, de obicei de lut, mai rar de piatră, numai la Marea Egee, de marmură - reprezentând oameni, de obicei femei, rareori bărbați, mai rar animale*⁶⁵.

Extinderea cercetării arheologice a neoliticului Munteniei duce implicit și la înmulțirea descoperirilor de statuete de la Grădiștea Ulmilor⁶⁶, Sultana⁶⁷, Gumelnița⁶⁸,

Căscioarele⁶⁹ și Glina⁷⁰.

Primele statuete antropomorfe ale culturii Dudești⁷¹ au fost descoperite în stațiunea eponimă și prezentate de E. Comșa, care după publicarea cercetărilor de la Cernica⁷² reia această problematică în cadrul mai larg al culturii Dudești, într-un studiu⁷³ ce introducea definitiv în circuitul internațional această civilizație. Tabloul plasticii antropomorfe din pragul neoliticului dezvoltat este completat de statuetele culturii Bolintineanu descoperite la Cățelu⁷⁴, Cernica⁷⁵, Piscul Crăsani⁷⁶, Coroteni⁷⁷, Gălățui - *Movila Berzei*⁷⁸ și Grădiștea Coslogeni⁷⁹. Sondajele întreprinse de Niță Anghelescu la Bogata⁸⁰, Barbu Ionescu și Eugen Comșa, la Greaca-La Slom⁸¹, sau ale lui D. Berciu la Tangâru⁸² au atestat existența plasticii antropomorfe în cadrul culturii Boian.

Cercetările lui D.V. Rosetti de la Tangâru, sau Ipotești sunt finalizate într-un studiu care introduce statuetele antropomorfe din Muntenia aparținând sfârșitului culturii Boian în circuitul internațional⁸³.

2. Stadiul actual al cercetărilor

Repertoriul statuetelor antropomorfe ale culturii Boian este substanțial mărit prin cercetările întreprinse de E. Comșa la Radovanu⁸⁴ și D. Berciu la Tangâru⁸⁵ și Vlad epes⁸⁶, în așezări date de autori în faza de tranziție⁸⁷, respectiv Boian V⁸⁸.

VI. Dumitrescu are meritul de a fi fost primul cercetător român care a abordat această problematică în toată complexitatea sa. Încă din 1931, VI. Dumitrescu⁸⁹ reușea o primă clasificare și tipologie a statuetelor antropomorfe însoțită de interpretări științifice pertinente ale semnificațiilor acestor piese⁹⁰. Același autor a pus în valoare originalitatea plasticii balcano-dunărene în context european⁹¹.

Monumentala *Arta preistorică din România*⁹² și celelalte volume consacrate preistoriei⁹³ conțin capitole sau referiri concrete la statuetele antropomorfe neolitice din Muntenia⁹⁴. Desfășurându-și cea mai mare parte a activității sale arheologice în așezări preistorice din sudul României, E. Comșa a acordat o atenție deosebită plasticii neolitice, cu precădere figurinelor antropomorfe⁹⁵.

Silvia Marinescu-Bîlcu, într-un studiu de referință asupra plasticii abordează problematica relațiilor populațiilor neo-eneolitice din România cu civilizațiile din Asia Anterioară și Mediterana Orientală. Originalitatea și precizia formulării punctelor de vedere referitoare la multiplele legături dintre comunitățile neolitice și populațiile Mediteranei Orientale sau ale Asiei Mici sunt reflectate în diferitele caracteristici ale statuetelor antropomorfe.⁹⁶

Interpretarea diferențiată a anumitor elemente anatomice prin raportarea lor la

*momente de evoluție din viața divinității*⁹⁷ reprezintă o perspectivă nouă în istoriografia românească de cunoaștere a problemei semnificației statuetelor antropomorfe.

Studiile dedicate plasticii antropomorfe sunt caracterizate în general de două tendințe. Astfel, majoritatea articolelor conțin date tehnice și interpretări sumare și aleatorii.

Cea de-a doua categorie o constituie studiile, foarte puține, consacrate unei analize atente a fenomenului plasticii antropomorfe, tratat ca parte inseparabilă a vieții spirituale a comunităților neolitice.

Cercetarea arheologică din sudul României, a multor așezări aparținând neoliticului dezvoltat poartă amprenta sondajelor sau a unor săpături parțiale ceea ce face inoperantă utilizarea unor statistici referitoare la numărul figurinelor și împărțirea lor în tipuri, posibil rod al unor observații sau generalizări.

Alte repersuri negative sunt date de stadiul aleator al cercetării plasticii antropomorfe, la numărul redus de statuete antropomorfe publicate adăugându-se statuetele care din diferite motive subiective sau obiective zac în depozitele muzeelor. La un număr important de figurine antropomorfe există lacune serioase sau semne de întrebare privind condițiile descoperirii. Uneori lipsește cu desăvârșire localizarea propriu-zisă sau contextul arheologic al descoperirilor de plastică antropomorfă.

Descrierea pieselor este insuficientă și inegală, uneori lipsesc chiar datele primare legate de dimensiunile piesei, pastă sau ardere.

Toate aceste neajunsuri sunt amplificate de insuficiența cercetărilor arheologice, pe teritoriul Munteniei nefiind săpată integral nici o așezare Dudești, Bolintineanu sau Boian.

STATUETELE DUDEȘTI

Numărul foarte mic al statuetelor antropomorfe Dudești descoperite în așezările din câmpia Munteniei este datorat insuficienței cercetărilor arheologice. În aceste condiții criteriul analizei pe faze evolutive ale culturii Dudești devine inoperant. Pe teritoriul Munteniei nu au fost semnalate până în prezent descoperiri de plastică antropomorfă în așezările datate în prima fază a culturii Dudești⁹⁸.

În așezările Dudești sunt atestate două categorii de statuete antropomorfe împărțite după poziția lor în figurine *îngenunchiate* și în *picioare*.

Cvasitotalitatea statuetelor descoperite pe teritoriul Munteniei reprezintă *personaje feminine*. Pentru o mai bună înțelegere și corectă interpretare a plasticii antropomorfe vom folosi ca termen de comparație descoperirile Dudești din Oltenia Orientală⁹⁹.

1. Piese descoperite la Dudești, Cernica și Drăghiceanu

Plastică antropomorfă Dudești din Muntenia a fost descoperită doar în așezările din stațiunea eponimă (șase piese)¹⁰⁰, Cernica (două piese)¹⁰¹ și Drăghiceanu (trei piese)¹⁰².

Toate figurinele sunt modelate în lut. *Pasta* folosită este grosieră, având în compoziție nisip amestecat cu pleavă.

Tratarea suprafețelor este un criteriu semnificativ în plastica antropomorfă. La cele unsprezece statuete Dudești descoperite în Muntenia nu se pot observa deosebiri importante la modelarea lor în lut, spre deosebire de statuetele descoperite în Oltenia la care se remarcă diferențe majore între începutul culturii Dudești și celelalte etape de evoluție. Astfel într-o primă etapă se constată o tratare și modelare rudimentară în raport cu celelalte faze¹⁰³.

E. Comșa, referindu-se la statuetele descoperite la Cernica face observația neconcludentă că acestea ”sunt modelate *altfel* (sublinierea noastră) ca înainte”¹⁰⁴, dar fără alte precizări.

Toate piesele descoperite sunt fragmentare. Cinci statuete antropomorfe sunt reprezentate în genunchi iar patru în picioare. Interesantă ni se pare observația că statuetele *în picioare* au ruptă partea inferioară a gambelor, în timp ce piesele *în genunchi* au lipsă zona capului.

2. Analiză comparativă Muntenia-Oltenia

Piese antropomorfe ale culturii Dudești au fost interpretate ca fiind feminine în marea lor majoritate, șase întruchipând statuete iar a șaptea reprezentare fiind modelată sub forma unui vas. Una din statuetele descoperite la Dudești este masculină. În Oltenia, toate statuetele reprezintă personaje în picioare, majoritatea feminine, dar și două reprezentări masculine. Statuetele masculine descoperite la Fărcașul de Sus au fost încadrate de M. Nica la sfârșitul culturii Dudești¹⁰⁵.

Statuetele antropomorfe descoperite în cele două așezări din Muntenia, Dudești și Cernica sunt modelate extrem de simplu, aproape fără indicarea detaliilor anatomice. Totuși la două din figurinele în genunchi din așezarea eponimă, picioarele sunt delimitate printr-o creștătură, o altă statueta are indicați sânii prin două mici proeminente, iar vasul antropomorf are sexul reprezentat prin incizii și genunchii prin “două gurgue”¹⁰⁶. La toate statuetele antropomorfe reprezentate în picioare modelarea corpului este omogenă și unitară ca redare a formei generale și a principalelor părți anatomice. Astfel, la două statuete sânii apar ușor aplatizați și la toate cele patru piese brațele sunt redade sub forma unor cioturi- “proeminente conice”¹⁰⁷ iar capul este redat în prelungirea gâtului, fără nici o diferențiere. Partea

terminală a pieselor prezintă un plan înclinat, mai accentuat, sau mai superficial.

Studii asupra plasticii antropomorfe a culturii Dudești¹⁰⁸ s-au efectuat doar pe statuetele descoperite la Dudești și Cernica, din motive necunoscute nefiind luate în seamă descoperirile de la Drăghiceanu¹⁰⁹. Sondajele de la Drăghiceanu efectuate de Alexandru Păunescu în așezarea Dudești au dus la descoperirea a trei statuete antropomorfe (un picior și două statuete feminine). Cele două statuete feminine au capul rupt ca și partea inferioară a corpului. Deși nu există decât o singură imagine publicată¹¹⁰ credem că ne aflăm în fața unui nou tip de statuete antropomorfe ale culturii Dudești, piese care puteau fi atârinate sau *suspendate* așa cum o atestă cele două perforații aplicate de o parte și de cealaltă a umerilor statuei.

Toate statuetele în picioare sunt plate, caracteristică comună cu piesele Dudești din Oltenia¹¹¹. Statuetele antropomorfe descoperite la Dudești și Cernica nu sunt ornamentate în comparație cu piesele similare din Oltenia, mai ales din ultima etapă a culturii Dudești, decor care anunță cultura Vădastra.

În stadiul actual al cercetării plasticii antropomorfe a culturii Dudești este foarte dificilă interpretarea semnificației acestor statuete, singurele elemente certe, fiindu-ne date de reprezentarea sexului coroborată cu zona *coapselor lățită lateral și în spate*¹¹² și a *proeminenței abdomenului*¹¹³, care ne indică fără dubii starea de graviditate.

3. Contextul arheologic

În cazul plasticii antropomorfe, *contextul arheologic al descoperirii* are o însemnătate deosebită, fiind în măsură să ne ofere informații extrem de prețioase legate de semnificațiile acestor piese. Din păcate, statuetele antropomorfe cărora să le cunoaștem condițiile precise ale descoperirii sunt o raritate. Despre figurinele antropomorfe de la Dudești, E. Comșa ne oferă date inegale ca valoare științifică. Astfel, în campania din 1956 au fost descoperite *două figurine antropomorfe care diferă ca dimensiuni*¹¹⁴. Referirile se fac la o singură figurină, descrisă sumar, fără detalii importante cum ar fi tratarea suprafețelor, modelajul, pasta sau arderea. Nu aflăm decât că, cele două figurine antropomorfe au fost descoperite în așezarea de la Dudești fără precizarea locului exact și a condiției descoperirii¹¹⁵. În privința vasului antropomorf Dudești autorul ne oferă deasemenea informația lacunară *descoperită la periferia nordică a așezării*¹¹⁶.

Cele cinci statuete, plus vasul antropomorf provin din nivelul superior al așezării de la Dudești datat de E. Comșa în *faza mijlocie a culturii Dudești*¹¹⁷.

Același cercetător ne furnizează informația deosebit de importantă că *o parte din figurinele descoperite la Dudești se aflau printre dărâmăturile unei locuințe de*

*suprafață*¹¹⁸. Deși nu știm la care anume dintre cele șase figurine de la Dudești se referă, precizarea contextului arheologic este benefică. Două aspecte sunt demne de relevat:

1. Figurinele au fost descoperite într-o locuință de suprafață¹¹⁹.
2. Piesele au fost descoperite *grupat* pe latura de nord a locuinței¹²⁰.

Nu știm ce semnificație ar putea avea descoperirea statuetelor pe latura de nord, dar importantă ni se pare *gruparea* lor, care nu poate fi deloc întâmplătoare.

Atât în cazul statuetelor de la Cernica, cât și al celor de la Drăghiceanu nu se oferă detalii despre condițiile propriu-zise de descoperire.

4. Caracteristici, origini și relații culturale

Cu toate că nu dispunem decât de unsprezece statuete antropomorfe nu putem să nu remarcăm stilizarea corpului uman realizată cu minimum de mijloace. Deși foarte statice și lipsite de expresivitate datorită simplificării totale a capului, statuetele descoperite până acum în Muntenia se caracterizează prin echilibru între diferitele părți componente.

Descoperirile de statuete antropomorfe din Oltenia, mult mai bogate (numai de la Fărcașele provin mai multe¹²¹ decât cele din toată Muntenia!) în raport cu cele din așezările Dudești din centrul Munteniei definesc conținutul acestei civilizații și evoluția plasticii antropomorfe de-a lungul diferitelor etape sau faze ale culturii Dudești.

Nu credem că figurina de os de la Cernica poate fi atribuită culturii Dudești așa cum încearcă să o facă E.Comșa prin schimbarea încadrării culturale a necropolei din această stațiune, din Bolintineanu în Dudești. Această încadrare culturală nu are la bază o argumentare serioasă, statueta de os de la Cernica făcând parte din inventarul unui mormânt Bolintineanu¹²². Analizând pozițiile statuetelor Dudești credem că în afara poziției în picioare, poziția interpretată ca fiind în genunchi este discutabilă pentru unele din piese. Astfel, s-a considerat că acest tip de statuete simbolizează poziția nașterii prin coroborarea cu reprezentarea gravidității, deci a unei sarcini. Lipsa unei astfel de posturi la celelalte statuete, ca și înclinația diferită a axului spatelui ne indică mai degrabă o poziție șezândă.

În actualul stadiu al cercetărilor, datorat, așa cum am mai menționat numărului foarte mic al statuetelor antropomorfe, este puțin relevantă, chiar compararea descoperirilor Dudești din Oltenia cu cele din Muntenia. În aceste condiții, raportarea lor la regiunile sudice trebuie făcută cu prudență, având permanent în vedere decalajele cronologice existente și evoluția ulterioară a culturii Dudești la nord de Dunăre.

Cercetătorii sunt de acord că plastica antropomorfă a culturii Dudești își are

originile în Asia Mică¹²³, dar analogii mai apropiate găsim și în Grecia¹²⁴, Creta¹²⁵, dar mai ales în Bulgaria, la reprezentările antropomorfe ale culturii Kaloianovec¹²⁶.

Cu toate că descoperirile de plastică antropomorfă sunt insuficiente pentru o analiză definitivă a caracteristicilor sale, totuși pot fi făcute câteva observații importante.

Marea majoritate a statuetelor sunt feminine. Forma lor este plată.

O altă trăsătură constă în preocuparea insignifiantă pentru redarea elementelor anatomice și în primul rând a capului. Statuetele Dudești descoperite în stațiunile arheologice din Muntenia nu sunt practic decorate, caracterizându-se, în general, prin simplitate și chiar lipsă de expresivitate. La aceste trăsături se adaugă, deloc întâmplător, gradul foarte ridicat de fragmentare a pieselor, cu precădere, lipsa capului (tab. IV).

STATUETELE BOLINTINEANU

Statuetele antropomorfe ale culturii Bolintineanu reflectă conținutul eterogen al acestor comunități. Ele provin din așezările de la Piscu Crăsani¹²⁷, Chitila¹²⁸, Coroteni¹²⁹, Cățelu¹³⁰ și din necropola de la Cernica¹³¹. Un caz particular îl constituie plastica antropomorfă din așezarea de la Grădiștea Coslogeni, locuită de o populație de sinteză formată din comunitățile culturilor Hamangia și Bolintineanu¹³². Cu excepția statuei din os de la Cernica, celelalte statuete Bolintineanu sunt din lut ars.

1. Locul descoperirii și contextul arheologic

Prima statueta Bolintineanu a fost descoperită în așezarea de la Cățelu de către E.Comșa în umplutura unui bordei. Celelalte provin tot din locuințe, ca și piesele de același gen descoperite la Grădiștea Coslogeni în gropile unor bordeie. Locul propriu-zis al descoperirii statuetelor antropomorfe Bolintineanu este mai bine precizat decât în cazul plasticii Dudești. Astfel, statuetele de la Piscu Crăsani, Coroteni și Chitila provin din locuințe de suprafață, foarte probabil cu destinație specială, acest tip de locuință, fiind întâlnit extrem de rar în așezările Bolintineanu.

Cercetările efectuate în așezarea neolitică de la Grădiștea Coslogeni în anii 1966 și 1968 au adus elemente noi legate de contextul ritual al *depozitării* statuetelor antropomorfe, câteva asemenea piese fiind descoperite grupate pe vatra, neobișnuit de mare, a unui bordei¹³³. Săpături arheologice recente¹³⁴ au confirmat contextul ritual al descoperirilor de statuete antropomorfe din așezarea de la Grădiștea Coslogeni. Astfel, în groapa bordeiului nr.5 au fost descoperite trei statuete antropomorfe, lângă o arsură puternică, împreună cu solzi de pește și fragmente de la o carapace de broască țestoasă. În imediata apropiere a uneia dintre figurine au fost descoperite două mărgele. Statueta de la Cățelu a fost găsită în umplutura unui

bordei¹³⁵. Distribuția spațială a acestor statuete nu este deloc întâmplătoare. O caracteristică comună este amplasarea acestora în locuințe, de regulă pe vatră sau în imediata ei apropiere. În cazul așezării neolitice de la Grădiștea Coslogeni au fost înregistrate trei cazuri de dispunere a statuetelor chiar pe vatră (la două bordeie) și lângă vatră (bordeiul nr. 5). Statueta de la Piscu Crăsani a fost descoperită de asemenea, pe vatra unei locuințe Bolintineanu de suprafață. Singura statueta de os Bolintineanu a fost descoperită lângă antebrațul drept, în mormântul nr. 101 al necropolei de la Cernica¹³⁶. Cu excepția figurinei de os de la Cernica, statuetele Bolintineanu sunt de lut, reprezentând, în general un personaj feminin.

2. Tipuri de statuete, pastă, modelaj și tehnici

Toate statuetele Bolintineanu reprezintă personaje în picioare.

Pasta din care au fost confecționate statuetele este poroasă, din lut amestecat cu pleavă într-o cantitate mai mică sau mai mare. În compoziția pastei mai intră nisip și mica în cantități variabile. Arderea este neuniformă, la galben-cărmiziu (Piscu Crăsani, Coroteni) sau negru-cenușiu (Grădiștea Coslogeni). Statueta de la Piscu Crăsani a fost arsă oxidant într-un cuptor, în care a fost așezată pe spate, unde arderea s-a efectuat la cenușiu-deschis, iar în restul corpului la galben-cărmiziu.

Statueta de la Cernica a fost *lucrată dintr-un os lustruit*¹³⁷. Piese similare din lut ars nu sunt lustruite, dar se pot observa la modelaj, urme de netezire, mai pregnante la statueta Bolintineanu de la Grădiștea Coslogeni (pl. LXXI/2).

În privința redării elementelor anatomice, tendința de schematizare este redusă în raport cu statuetele Dudești, materializându-se cu precădere asupra formei generale a corpului. Chiar statueta de la Cernica are reprezentate elemente anatomice, care de regulă nu apar la statuetele antropomorfe de os, prelucrarea acestui material obligând la schematizare și abstractizare. Statueta, care *reprezintă corpul neted și zvelt al unei femei având pântecul proeminent din cauza gravidității*¹³⁸ are sânii redați convingător, mai ales pentru o piesă de os. Picioarele sunt puse în evidență printr-o linie incizată. Singurul element anatomic schematizat este spatele care *prezintă până la talie un plan vertical*¹³⁹. Statueta descoperită la Piscu Crăsani are capul ușor împins spre spate, cu fața de formă triunghiulară (pl.LXXI/1). Nasul este redat printr-o proeminență, ochii și gura prin orificii incizate în profunzime¹⁴⁰. Deși considerăm că reprezintă un personaj mascat, detaliile feței ocupă un rol foarte important, fiind redată chiar și sprâncenele, ceea ce reprezintă un unicat la descoperirile de plastică antropomorfă Dudești și Bolintineanu. Foarte probabil această reprezentare a sprâncenelor aflate în poziție ridicată a fost necesară pentru a sublinia expresivitatea piesei. Spre deosebire de statueta de la Cernica, la care sânii sunt evidențiați, statueta

descoperită la Piscu Crăsani nu are sâni. Ornamentarea s-a făcut prin incizii liniare sau curbilinii. Subliniem trasarea decorului curbo-liniar terminat în cârlig, la statueta de la Cățelu, spre deosebire de autorul descoperirii care vede în aceasta un motiv spiraliform¹⁴¹.

În afara *inciziei*, sub forma a trei șiruri paralele trasate pe gâtul idolului de la Piscu Crăsani, la aceeași piesă s-au observat *urme de pictură* cu roșu, care au conturat marginile măștii, ce se detașează clar și în secțiune (pl.LXXI/1). Pictura, ca tehnică folosită la plastica antropomorfă a fost observată pentru perioada neoliticului dezvoltat, doar în cazul statuetei de la Piscu Crăsani.

3. Statuetele de la Grădiștea - Coslogeni

Un capitol aparte al cercetării statuetelor antropomorfe aparținând neoliticului dezvoltat îl constituie plastica descoperită în așezarea de la Grădiștea Coslogeni. Dacă așezarea neolitică este o conviețuire și simbioză între comunitățile Bolintineanu și cele Hamangia, plastica antropomorfă descoperită la Grădiștea Coslogeni accentuează preponderența elementului Hamangia. Din cele 19 statuete antropomorfe, la care se adaugă alte cinci piese interpretate de noi ca piese phalice, doar o statueta poate fi atribuită comunităților Bolintineanu. Aceasta reprezintă un personaj feminin, în picioare cu brațele întinse lateral. Sâni sunt indicați prin două mici pastile aplatizate, iar șoldurile sunt puternic îngroșate. Piesa are baza lățită și plată pentru a sta în picioare (pl.LXXI/2). Statueta redă un personaj în timpul unei ceremonii, fapt subliniat nu doar de poziția mâinilor, ci și de veșmântul sugerat prin modelaj. Lutul pastei este de bună calitate, dar cu multă pleavă ca degresant. Spre deosebire de statuetele Hamangia descoperite la Grădiștea Coslogeni, pasta acestei piese conține o cantitate foarte mică de nisip. Capul este rupt din vechime. Pântecul este bombat sugerând o stare de graviditate. Geometrizarea piesei este subliniată de tratarea plată a spatelui, caracteristică împrumutată de la statuetele Hamangia. Totuși această monotonie plată a spatelui, care nu a mai fost întâlnită la statuetele Bolintineanu, este întreruptă de reprezentarea regiunii anale, printr-o alveolare convingătoare. Pasta statuetelor Hamangia constă într-un lut de proastă calitate cu mult nisip și cioburi pisate în compoziție. Acest fapt i-a obligat pe modelatori să îmbrace statuetele într-un slip mai consistent. Arderea s-a făcut la negru cenușiu cu excepția a două statuete arse gălbui.

Statuetele Hamangia descoperite la Grădiștea Coslogeni reprezintă în general *personaje feminine în picioare*. Ele pot fi diferențiate după poziția *mâinilor*, după reprezentarea *pântecului*, a *sexului* și a *picioarelor*. Toate statuetele antropomorfe au *coapsele* (șoldurile) mult lățite.

Spatele este plat, fără nici o excepție. Totuși, remarcăm la statuetele cu

reprezentarea sarcinii, fenomenul de hiperlordoză, datorat schimbării centrului de greutate al corpului. Spatele are o ușoară înclinație spre înapoi (pl.LXVI).

Capul și gâtul sunt redade în formă de coloană, cu secțiunea triunghiulară. La baza gâtului sunt dispuse șiruri de incizii paralele circulare, care reproduc probabil șiruri de mărgele. Pe un singur fragment de statueta coloana se termină cu un plan tăiat oblic semnificând fața de formă triunghiulară (pl. LXIX/1).

Mâinile sunt așezate pe abdomen (pl. LXIX/3) sau sunt întinse lateral (pl. LXXI/2). Aceste poziții întrușipează foarte probabil anumite gesturi sau ipostaze rituale cu o semnificație precisă. Reprezentării poziției brațelor i se dă atât de mare importanță încât se renunță adesea, la redarea sânilor, brațele înglobându-i și pe aceștia, ca pe niște prelungiri (pl. LXIX/4).

Picioarele sunt modelate lipit, delimitate printr-o șanțuire puternică (pl. LXVI/1,2; LXIX/4; LXX/2). Într-un singur caz (pl. LXIX/3) picioarele sunt despărțite.

Pântecului i s-a dat o mare atenție de către modelator. Dimensionarea sa nu este deloc întâmplătoare, ci are o semnificație majoră simbolizând diferite **stadii de fecunditate**. Astfel, într-o primă formă abdomenul este bombat conic (pl.LXVI/1; LXX/2-3) pentru ca în etapele următoare să fie reprezentată o sarcină evoluată, pântecul atârând pe două nivele (pl.LXIX/3-4). Considerăm că la două statuete se încearcă reprezentarea unui personaj feminin într-o postură de naștere iminentă, simbolizată prin reprezentarea fantei vulvare deschisă în momentul travaliului și prin coborârea fătului în partea inferioară a abdomenului (pl. LXIX/3-4). Sexul este redat printr-un triunghi incizat cu o creștătură verticală pe mijloc (pl.LXIX/3-4; LXX/2). La statueta cu reprezentarea celei mai avansate stări de graviditate, sexul este proeminent, confunzându-se cu etajul inferior al abdomenului (pl. LXIX/4).

Reprezentarea sexului este corelată cu cea a pântecului și a coapselor.

Alte două categorii de statuete întregesc în chip fericit plastica antropomorfă descoperită la Grădiștea Coslogeni. Una dintre statuete este plată pe ambele părți și are brațele întinse, dar ușor arcuite. Picioarele sunt delimitate printr-o șanțuire adâncă, iar capul are forma unei coloane triunghiulare. Cu toată schematizarea dusă până la abstractizare, surprinde absența elementelor fecundității: sâni, abdomen sau sex. Semnificația unor astfel de statuete ar putea fi redarea unui personaj feminin după naștere!

Altă categorie de reprezentări plastice de la Grădiștea Coslogeni este constituită de:

- a) *capacele-phaloi*;
- b) coloanele antropomorfe (capetele).

a) *Capacele* - *căciulă*, numite așa de D. Berciu¹⁴² sunt întâlnite atât în cadrul culturii Hamangia, cât și în culturile Vădastra sau Boian. Dacă în privința originii sale sudice există un curent de opinie unanim, nu putem fi de acord cu ipoteza utilizării drept capac de vas¹⁴³. Diametrul până în 10 cm a acestor tipuri de piesă, ca și forma sa generală pledează pentru o destinație magică, ținând de cultul phalusului. În general, la acest tip de piesă, înălțimea este mai mare decât diametrul, ceea ce exclude practic posibilitatea utilizării sale drept capac de vas. Asemenea piese întâlnim și la sud de Dunăre în așezarea neolitică de la Durankulak¹⁴⁴.

Toate aceste phalus-uri sunt decorate cu incizii încrustate cu pastă albă și au reprezentate diferite detalii. (pl. LXX/1).

Una din reprezentările phalice are cinci incizii circulare paralele pe care le mai întâlnim redată în aceeași formație pe o coloană de dimensiuni apropiate, dar fără reprezentarea feței. Spre deosebire de capetele - coloană, circulare în secțiune și arse la negru cenușiu, această piesă are secțiunea triunghiulară fiind arsă oxidant la galben.

b) *Capetele* descoperite la Grădiștea Coslogeni sunt redată sub formă de coloană cilindrică, la a cărei parte superioară este modelat capul uman. Cu minimum de mijloace sunt reprezentate elementele anatomice, nasul în relief, ochii prin două creștături orizontale prelungi. Expresivitatea și siguranța execuției trădează o tradiție și experiență considerabilă, fără de care nu ar fi putut fi reprezentate caracteristicile feminine și masculine ale fețelor celor două capete (pl. LXIX/1-2).

4. Relații culturale și semnificații

Plastica antropomorfă tipică Bolintineanu, deși relativ puțin numeroasă, reflectă prin diversitate conținutul eterogen al acestor comunități.

Astfel, statueta descoperită la Piscu Crăsani are certe influențe vinciene. Statueta de os de la Cernica, sau cea de lut de la Grădiștea Coslogeni sunt tributare unor influențe sudice. Descoperirile de la Grădiștea - Coslogeni pun problema pătrunderii populației Hamangia, la nord de Dunăre în aria de răspândire a comunităților Bolintineanu aflate într-o etapă finală de evoluție cu posibile implicații în domeniul vieții spirituale, pe care încă nu le cunoaștem datorită insuficienței cercetărilor arheologice și a numărului foarte mic de statuete antropomorfe descoperite până în prezent.

Semnificația celor două capete - coloană de bărbat și femeie descoperite la Grădiștea Coslogeni trebuie să fie comună cu a celorlalte statuete descoperite în mormântul din necropola Hamangia de la Cernavodă¹⁴⁵. Expresia și maniera de tratare a elementelor componente ale feței statuetelor de la Cernavodă și Grădiștea

Coslogeni, le reunește tipologic în aceeași familie spirituală.

Statueta antropomorfă Bolintineanu de la Grădiștea Coslogeni redă probabil un personaj îmbrăcat (pl. LXXI/2) în timp ce statuetele Hamangia reprezintă personaje întotdeauna nude (pl. LXVI; LXIX/3-4; LXX/2-3).

Tipurile foarte diferite de statuete antropomorfe Bolintineanu ne indică utilizarea acestora și în alte ritualuri decât cele legate de cultul Zeiței - Mamă sau al fertilității și fecundității, reflectare firească a unei probabile creșteri a complexității vieții spirituale.

Stadiul actual al cercetării științifice în acest domeniu nu ne permite avansarea unor ipoteze legate de semnificațiile foarte precise ale acestor statuete antropomorfe. Totuși, ipoteza practicării magiei poate fi susținută de ruperea, foarte probabil, rituală a capului la cinci din cele șase statuete Bolintineanu (tab.IV). Posibilitatea unei ruperi accidentale este anulată de secțiunile gâtului la figurina de os de la Cernica și la statueta din lut ars descoperită la Grădiștea Coslogeni (pl. LXXI/2). Aceste secțiuni exclud ipoteza unei eventuale ruperi neintenționate datorată fragilității lor. Deși nu a fost cercetată exhaustiv nici o așezare Bolintineanu, totuși săpăturile ample efectuate în stațiunile de la Piscu Crăsani și mai ales Lunca - La Grădini¹⁴⁶, constituie argumente însemnate pentru susținerea ipotezei existenței unui număr redus de statuete antropomorfe ale acestei culturi.

STATUETELE BOIAN

Plastica antropomorfă Boian se caracterizează printr-o mai mare unitate stilistică, mai ales în etapele finale de evoluție. Această trăsătură comună este o reflectare firească a structurării unei intense vieți spirituale. Numărul relativ mic de statuete antropomorfe Boian-Giulești este insuficient pentru a reconstitui anumite aspecte ale universului spiritual. Integrarea lor în tabloul descoperirilor plasticii antropomorfe Boian a fost necesară pentru a stabili anumite tipuri și caracteristici.

1. Material, tehnică, decor

Statuetele antropomorfe încadrate cronologic în perioada de început a culturii Boian (faza Giulești, după E. Comșa) sunt din *lut ars*, ornamentate. Ele au fost descoperite la Bogata¹⁴⁷, Gălățui-Movila Berzei¹⁴⁸, Greaca¹⁴⁹, Aldeni¹⁵⁰, Reșca-Dealul Morii¹⁵¹, Bordușelu¹⁵² și Tangâru¹⁵³. În etapele finale ale culturii Boian au fost semnalate statuete antropomorfe la Grădiștea Ulmilor¹⁵⁴, Bogata III, Tangâru, Vidra¹⁵⁵, Pietrele¹⁵⁶, Radovanu¹⁵⁷, Vlad Tepeș¹⁵⁸, Ipotești¹⁵⁹ și Novaci¹⁶⁰. Tot în această perioadă apar și *statuetele de os* descoperite în necropolele de la Andolina¹⁶¹, Sultana-Valea Orbului¹⁶² și în așezările de la Vidra¹⁶³ și Valea Argovei - Gherghelău¹⁶⁴.

Pasta din care au fost făcute statuetele este din lut amestecat cu pleavă și pietricele sparte, ca degresant. **Slipul** care acoperă suprafața pieselor este de foarte bună calitate, tehnica de confecționare trădând o practică îndelungată. **Arderea** este uniformă, de la negru-cenușiu, la galben-cărămiziu.

Majoritatea statuetelor au fost lucrate din lut compact. La piesele unde s-a păstrat partea inferioară se observă intenția modelatorului ca statueta să aibă o bază de susținere. Nu există o categorie de statuete de lut confecționate pentru a fi atârinate prin perforare, ca la piesele similare de os.

Tehnicile de ornamentare ale statuetelor sunt incizia, excizia și foarte rar pictura. Decorul este efectuat, de obicei, între regiunea sânilor și picioarelor. În perioada de început a culturii Boian (faza Giulești) predomină meandru (pl. LXVIII) ornament folosit și de comunitățile fazei Golovița¹⁶⁵ a culturii Hamangia. În celelalte etape de evoluție ale culturii Boian, statuetele sunt ornamentate cu un decor spiraliform, care conferă o notă de unitate plasticii antropomorfe. Uneori, statuetele sunt decorate cu adevărate combinații spiraliforme asociate cu motive punctiforme și liniare. În general, decorul spiraliform se desfășoară în regiunea abdomenului și a coapselor, fiind asociat cu reprezentarea stării de graviditate. La statuetele antropomorfe Boian și Vădastra, elementul spiralic apare pe partea inferioară a corpului.¹⁶⁶

Decorul sub formă de incizii lineare, meandrice, sau curbilinii este simplu sau cu încrustație albă.

Excizia apare asociată cu incizia și este umplută cu pastă albă, ceea ce accentuează expresivitatea statuetelor respective.

Pictura este utilizată ca tehnică de ornamentare a statuetelor doar în faza finală a culturii Boian, la capul de la Vidra¹⁶⁷. Fața este pictată cu alb, urechile și gura sunt pictate cu roșu. Utilizarea acestor tehnici nu este niciodată întâmplătoare, ele fiind subordonate funcției ritualului respectiv. Aceiași rațiune este valabilă și în cazul schematizării și stilizării care caracterizează statuetele antropomorfe ale culturii Boian. Schematizarea a pus în valoare plasticitatea corpului uman, nu atât din considerente estetice, ci pentru a esențializa anumite trăsături ale corpului uman, necesare la practicarea unui anumit ritual.

Stilizarea foarte accentuată a siluetei umane atinge pragul geometrizării la statuetele de os. Toate piesele sunt plate și nu prezintă detalii anatomice. O altă caracteristică o constituie perforarea pieselor la partea lor superioară, ce le situează în categoria statuetelor în poziție suspendată.

Plăcuțele antropomorfe (?) lucrate din scoica Spondylus au constituit inventarul mormântului Boian descoperit la Andolina¹⁶⁸. Din cele 24 de piese, triumfiul în

secțiune, 16 au corpul împărțit în două segmente, iar 8 au corpul delimitat în trei părți¹⁶⁹.

Cu excepția statuetei masculine descoperite la Ipotești, toate celelalte reprezentări antropomorfe sunt feminine. Statuetele culturii Boian descoperite în Muntenia reprezintă personaje în picioare. Capul este elementul anatomic redat cel mai convingător la plastica antropomorfă a culturii Boian. O categorie aparte de reprezentări antropomorfe ale acestei civilizații sunt capetele, aflate de cele mai multe ori în prelungirea unui gât masiv de formă cilindrică. Singura protomă din cultura Boian, descoperită la Gălățui-*Movila Berzei* redă tot un cap, fața fiind simbolul ființei umane (pl. LXVII/1). Măinile sunt reprezentate în poziție întinsă (pl. LXXII/1-2) sau într-o poziție dinamică, marcată printr-un braț ridicat și celălalt lăsat. În ultima etapă de evoluție a culturii Boian, pe lângă ipostazele mai vechi apare și poziția de orantă la statueta descoperită la Radovanu.

2. Contextul arheologic

Distribuția statuetelor într-un anumit context arheologic marchează o valorizare magică a respectivului spațiu. Statuetele antropomorfe de lut ars ale culturii Boian au fost descoperite doar în locuințe, în timp ce statuetele de os aparțin unui context funerar, făcând parte din inventarul unor morminte.¹⁷⁰

Statuete antropomorfe au fost descoperite în groapa unor bordeie la Bogata, Bordușelu, Greaca și Tangâru. Un număr important de statuete au fost găsite lângă vetre. Astfel, în așezarea Boian din Oltenia de la Piatra-Sat, pe o suprafață de 20 x 4,5 m, cu 4 locuințe de suprafață dispuse în șir și apropiate între ele au fost descoperite 7 vetre în șir cu "reprezentări antropomorfe Giulești"¹⁷¹. Statueta de formă hexagonală cu capul rupt și pântecul bombat a fost descoperită lângă una din vetrele *locuinței-sanctuar* de la Gălățui-*Movila Berzei*¹⁷² (pl. LXVIII). Tot în aceeași *locuință-sanctuar* a mai fost descoperit un tors de statueta. La Greaca¹⁷³ și Tangâră¹⁷⁴, statuetele Boian au fost descoperite în umplutura unor bordeie.

Descoperirea acestor statuete în context domestic a dus pe unii cercetători la postularea credinței într-o zeitate *protectoare a vetrelor și locuințelor*¹⁷⁵.

3. Semnificații

Cu toată stilizarea unor statuete, liniile esențiale ale corpului uman sunt redade corect.

Imaginea divinității a luat de la începutul evoluției sale o formă umană. Zeitatea este reprezentată de o femeie¹⁷⁶ așa cum este ea redată de marea majoritate a statuetelor culturii Boian. Atributul cel mai important al divinității este *întruchiparea feminină*

a puterii creatoare a vieții - <zeița-mamă>¹⁷⁷. La multe din statuetele feminine ale culturii Boian, ea apare purtând o sarcină, *divinitatea fecundității și fertilității*¹⁷⁸. Stilizarea ca manieră de tratare a statuetelor antropomorfe are o semnificație precisă legată de anumite culte și credințe. Astfel, *gesturile figurinelor antropomorfe erau încărcate nu numai de semnificație, ci și de putere*¹⁷⁹. Poziția brațelor, expresia feței, elementele decorului, redarea abdomenului sunt tot atâtea reprezentări ale *gestualității*.

Dintr-o asemenea perspectivă tentativele de identificare a diferitelor tipuri de pieptănături¹⁸⁰, sau îmbrăcăminte¹⁸¹ ale personajelor reprezentate de statuete constituie piste false de cercetare. Interpretarea semnificației ornamentelor de pe statuete este departe de-a fi epuizată¹⁸². Totuși, argumentele susținute de Vladimir Dumitrescu în favoarea tatuajului ni se par, deocamdată, cele mai convingătoare¹⁸³.

În stadiul actual al cercetării, ruperea capului statuetelor în cadrul unor practici rituale este greu de contestat, deși stabilirea semnificației nu poate fi precizată. Lipsa capului la toate statuetele Boian și Vădastra din Oltenia¹⁸⁴, la care se adaugă 76,31 % din statuetele antropomorfe Boian din Muntenia (tab. IV) sunt argumente foarte importante. Vechea teorie a ruperii accidentale *din vechime datorată faptului că figurinele au avut gâtul înalt, modelat separat de corp*¹⁸⁵ nu mai poate fi susținută. În așezările culturii Boian nu s-a descoperit în vreun complex cercetat (groapă, bordei sau locuință de suprafață) capetele rupte de la statuetele respective, *împreună* cu corpul acestora, fapt care ar demonstra posibilitatea unei ruperi accidentale.

STATUETELE ZOOMORFE

În așezările comunităților Dudești-Cernica, Bolintineanu sau Boian-Giulești s-au descoperit foarte puține statuete zoomorfe. Raportate la descoperirile de plastică antropomorfă, numărul statuetelor zoomorfe este în prezent nesemnificativ. Astfel, în așezările Bolintineanu este cunoscută doar piesa de la Aldeni, un patruped cu picioare scurte descoperit într-o poziție stratigrafică nesigură¹⁸⁶.

În așezările Boian-Giulești au fost descoperite două piese, la Bogata¹⁸⁷ și Tangâru¹⁸⁸.

DIVERSE

Tot în domeniul plasticii în lut se încadrează și cele trei fragmente de altărașe descoperite în așezările Bolintineanu de la Lunca-La Grădini, Grădiștea Coslogeni și Gălățui-Movila Berzei (pl. LXXIII). Aceste altărașe sunt decorate la interior și la exterior într-o manieră asemănătoare prin șiruri paralele de incizii sau excizii triunghiulare umplute cu pastă albă.

În așezarea de la Lunca - *La Grădini*, în același complex cu fragmentul de la altăraș a mai fost descoperită o măsuță de cult. Probleme deosebite pune descoperirea unei plăcuțe de lut de formă dreptunghiulară cu marginile puternic rotunjite și decorată pe toate laturile cu incizii adânci sub forma unui meandru încadrat de două benzi (pl. LXV). Această descoperire a fost făcută într-o locuință de suprafață Bolintineanu din așezarea de la Piscul Crăsani¹⁸⁹ și își găsește analogii importante în vestul Câmpiei Române în aria de răspândire a culturii Vinca din Oltenia și la sud de Dunăre.

Altarul miniatural descoperit în ultimul nivel Boian-Giulești de la Gălățui-Movila Berzei (III/2) este o piesă unicat în culturile neo-eneolitice de la Dunărea de Jos. Altarul a fost decorat cu motive unghiulare și meandrice excizate sub forma unei benzi continue între două șiruri de triunghiuri, primul cu vârfurile în sus, dispus pe marginea altarului, iar celălalt cu vârfurile în jos, pe picioarele piesei (pl. LXXVI/1). Spațiile excizate au fost umplute cu o pastă albă strălucitoare. Picioarele altarului sunt pătrate cu colțurile ușor rotunjite și goale la interior, unde au fost încastrate mai multe biluțe.

Remarcăm numărul foarte mic al descoperirilor de plastică zoomorfă și absența statuetelor de os sau din alte materiale din așezările Dudești-Cernica, Bolintineanu sau Boian-Giulești.

Note*

1. Gh. Cantacuzino, *Le station et la nécropole néolithique de Cernica*, Atti del VI Congresso Internazionale delle Science Preistoriche, vol.II, Roma, 1965, p.339-341.

2. O.Necrasov, M.Cristescu, D.Botezatu, G.Miu, *Cercetări paleoantropologice privitoare la populațiile de pe teritoriul României I*, Arheologia Moldovei, XIII, Iași, 1990, p.189; Clemens Lichter, *Untersuchungen zu den Bestattungssitten des Südosteuropaischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Mainz Am Rhein, 2001, p.50-51.

3. Gh. Cantacuzino și S. Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica*, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 27-89; Gh.Cantacuzino, *Observations concernant les Rites funeraires neolithiques de la necropole de Cernica*, Dacia, N.S., IX, 1965, p.54-55.

4. E. Comșa, Gh. Cantacuzino, *Necropola de la Cernica*, București, 2000, p.10.

5. Gh. Cantacuzino, *Necropola preistorică de la Cernica*, SCIV, 8, 3, 1967, p.381.

6. E. Comșa, Gh.Cantacuzino, *op.cit.*, p.151.

7. *Ibidem*, p.151.

8. *Ibidem*, p.155.

9. *Ibidem*; Gh. Cantacuzino, *Observations concernant les Rites funeraires neolithiques de la necropole de Cernica*, Dacia, N.S., IX, 1965, p.46.

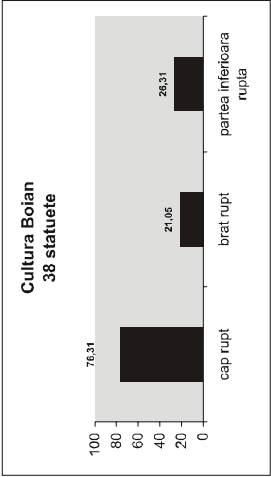
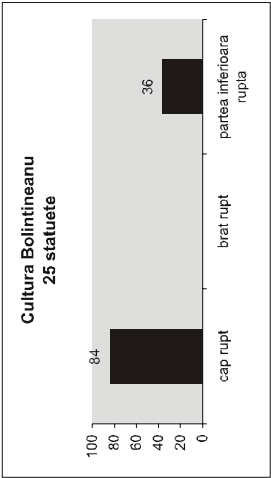
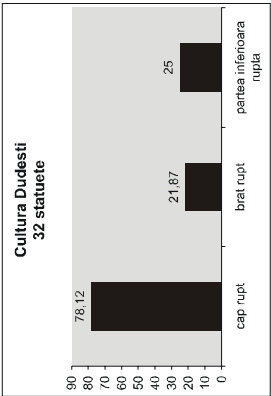
10. E. Comșa, Gh. Cantacuzino, *op.cit.*, p.189.

11. *Ibidem*, p.203.

12. Gh. Cantacuzino, *Necropola...*, p.381.
13. *Ibidem*, p.46.
14. *Ibidem*.
15. Gh. Cantacuzino, C. Tedorovici, *Morminte de femei decedate în timpul nașterii din necropola neolitică de la Cernica*, București, VIII, 1971, p.47.
16. Gh. Cantacuzino, *Observations...*, p.54-55.
17. Gh. Cantacuzino, *Necropola...*, p.389,390, fig.8/1.
18. *Ibidem*, p.390.
19. O. Necrasov *et alii*, *op. cit.*, p.188.
20. *Ibidem*.
21. *Ibidem*.
22. Cercetările arheologice sistematice de la Grădiștea Coslogeni, Hîrșova sau Durankulak.
23. O. Necrasov *et alii*, *op cit.*, p.188.
24. Gh. Cantacuzino, *Necropola...*, p.391.
25. D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R.P.R. în anul 1961*, SCIV, XIII, 1962, 1, p.203.
26. Gh. Cantacuzino, *Necropola...*, p. 391.
27. *Ibidem*, p.381.
28. E. Comșa, Gh. Cantacuzino, *op.cit.*, p.6 și 198.
29. *Ibidem*, 195.
30. *Ibidem*, p.198.
31. *Ibidem*, p.196-198.
32. Necropolele de la Cernavodă, Limanu sau Mangalia (Gh. Cantacuzino, *Necropola...*, p.395).
33. M. Neagu, *Așezarea Bolintineanu din punctul Lunca-La Grădini, comuna Valea Argovei, județul Călărași*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos. III-IV, Călărași, 1987, p.17-20.
34. E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p.219.
35. Informații inedite Done Șerbănescu.
36. O. Necrasov *et alii*, *op. cit.*, p.192.
37. D.Șerbănescu, *Un nou tip de figurină neolitică*, CCDJ, XV, 1997, p. 13-137; Clemens Lichter, *op.cit.*, p. 45.
38. Toate datele preliminare legate de necropola de la Sultana-Valea Orbului ne-au fost puse la dispoziție cu generozitate de D.Șerbănescu.
39. O. Necrasov *et alii*, *op.cit.*,p.192.
40. *Ibidem*.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*.
43. D. Șerbănescu, *Necropola de la Popești, com. Vasilați*, Civilizația Boian pe teritoriul României, Călărași, 1999, p.15, fig.2.
44. *Ibidem*, p.14.
45. O. Necrasov *et alii*, *op. cit.*, p.192.
46. *Ibidem*.
47. *Ibidem.*, p.193.
48. O. Necrasov *et alii*, *op.cit.*,p.202.
49. *Ibidem*.
50. Cercetări arheologice inedite M.Neagu 1982-1983.
51. Foarte probabil altarul miniatural a fost spart intenționat, iar fragmentele îngropate sub platforma

Situație statistică a fragmentării statuetelor antropomorfe la culturile neoliticului dezvoltat

Cultura DUDEȘTI				Cultura BOLINTINEANU					Cultura BOIAN			
Total Statuete	Cu capul rupt	Cu bratul rupt	Cu partea inferioara rupta	Total Statuete	Cu capul rupt	Cu bratul rupt	Cu partea inferioara rupta	Total Statuete	Cu capul rupt	Cu bratul rupt	Cu partea inferioara rupta	
OLTENIA 24	19 (79,16%)	2 (8,33%)	4 (16,6%)	-	-	-	-	-	-	-	-	
MUNTENIA 8	6 (75%)	5 (62,5%)	4(50%)	6	5 (83,33%)	-	3 (50%)	38	29 (76,31%)	8 (21,5%)	10 (26,31%)	
GRADISTEA COSLOGENI	-	19	16 (84,21%)	-	6 (31,57%)	-	-	-	-	-	-	

tabel IV

locuinței sanctuar (M. Neagu, V. Parnic, F. Rădulescu, *Gălățui, com. Alexandru Odobescu, jud. Călărași. Punct: Movila Berzei*, Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2000, București, 2001, p.86; M. Neagu, *Comunitățile Boian-Giulești din Valea Dunării*, Istros, IX, Brăila, 2000, p.29).

52. M. Petrescu-Dîmbovița, *Glina*, p.69-70. În mormântări sub podeaua locuințelor au mai fost semnalate în Anatolia la Catal Huyuk (J.Mellaart, *Anatolian Studies*, XIV, 1963, p.92-93) și Mersin (J.Garstand, *Prehistoric Mersin*, Oxford, 1953, p.33-34).

53. Informație M. Petrescu-Dîmbovița. Morminte printre locuințe au mai fost descoperite la sud de Dunăre în tellul de la Ruse (G. Georgiev, N. Anghelov, *Săpăturile arheologice în Tellul de la Ruse de la 1950-1953*, Izvestia, Sofia, 1957, p.120 și 127.

54. E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României*, București, 1987, p.151.

55. J. Chapman, *Meaning and Illusion in the Study of Burial in Balkan Prehistory*, Ancient Bulgaria, I, 1983, p.14, 16-19.

56. Gh. Cantacuzino, *Necropola ...*, p.381 și 387.

57. Ibidem, p. 387.

58. Trompeta Carpaților, 1873, Nr. 1059.

59. I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912, p. 98.

60. Ibidem.

61. Ibidem.

62. Ibidem, p. 97 - 105.

63. Sistematizarea materialului și forma de prezentare îl detașează net pe Andrieșescu de amatorii pasionați de arheologie de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

64. I. Andrieșescu, *op. cit.*

65. Ibidem, p. 97.

66. V. Christescu, *Les stations prehistoriques du lac de Boian*, Dacia, II, 1925, p. 249 - 303.

67. I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, Dacia, I, 1924, p. 51 - 107.

68. Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, Dacia, II, 1925, p. 29 - 102.

69. Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, Dacia, II, 1925, p. 51 - 107.

70. I. Nestor, *Fouilles de Glina*, Dacia, III-IV, 1933, p. 236 - 237.

71. E. Comșa, *Săpăturile de la Dudești*, Materiale și Cercetări arheologice, V, p. 95, fig. 7. c, fig. 10/2-3 c, fig. 10/2-3.

72. Idem, *Contribuții la cunoașterea culturii Dudești. Complexul de la Radovanu, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași la împlinirea a 70 de ani*, București, 1965, 39 - 41.

73. Idem, *Données sur la civilisation de Dudești*, Praehistorische Zeitschrift, 46, 1971, heft 2, p. 195-249.

74. Idem, *Stadiul cercetărilor despre viața oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian*, SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 24 și fig. 14.

75. Gh. Cantacuzino și S. Morintz, *op. cit.*, p. 71, fig. 27/7.

76. M. Neagu, *O figurină descoperită în așezarea Boian-Bolintineanu de la Piscu Crăsani*, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 430-431.

77. V. Bobi, *O nouă etapă de locuire a purtătorilor culturii Boian descoperită la Coroteni-Vrancea*, Vrancea. Studii și Comunicări, V-VII, 1982-1984, p. 322 și 328, fig. 3/22.

78. Cercetări inedite 1981-1983, M. Neagu.

* E.Com^oa, Gh. Cantacuzino *op. cit.* = *Necropola de la Cernica*, Bucure^oti, 2000.

79. R. Lungu, *Câteva figurine de la Dunărea de Jos și unele probleme ale plasticii neolitice*, SCIA, 25, 1978, p. 201-209.
80. N. Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 319, fig. 7/1, 2.
81. E. Comșa, *Săpături de salvare și cercetări de suprafață în regiunea București*, SCIV, 1955, 3-4, p. 421.
82. D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, București, 1961, p. 411, fig. 193/1.
83. D. V. Rosetti, *Steinkpferzeitliche Plastik aus einem Wohnhugel bei Bukarest*, JPEK, XII, Berlin, 1938, p. 29-50.
84. E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, fig. 77/1.
85. D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, BMJV, I, 1935, p. 22 și fig. 17/1, 2.
86. Idem, *Contribuții ...*, p. 509.
87. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, Buc., 1995, p. 29.
88. D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 369; 372.
89. Vl. Dumitrescu, *Figurinele antropomorfe de os din civilizația eneolitică balcano-danubiană, "Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani"*, Cluj, 1931, p. 1-II.
90. *Ibidem*.
91. Vl. Dumitrescu, *La plastique anthropomorphe en argile de la civilisation eneolithique balkano-danubienne de type Gumelnița*, JPEK, 8, 1932-1933, Berlin-Leipzig, 1934, p. 49-72.
92. Idem, *Arta preistorică din România*, București, 1974.
93. Idem, *L'art prehistorique en Roumanie*, Bucarest, 1937; *Arta neolitică în România*, Buc., 1968.
94. Vezi notele 88-92.
95. E. Comșa, *op.cit.*
96. S. Marinescu-Bîlcu, *La plastica in terracotta della cultura precucuteniana*, Rivista di scienze preistoriche, XXIX, 1974, 2, p. 399-433, fig. 1 - 15.
97. Idem, *Unele probleme ale plasticii antropomorfe neo-eneolitice din România și relațiile ei cu Mediterana Orientală*, Pontica, X, 1977, p. 42.
98. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe...*, p. 25.
99. M. Nica, *La culture Dudești en Oltenie*, Dacia, N.S., XX, 1976, p. 96-100.
100. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe descoperite la Dudești*, Materiale și Cercetări arheologice, București, IX, 1972, p. 57-63.
101. Gh. Cantacuzino și S. Morintz, *op. cit.*, p. 34 și 38.
102. Al. Păunescu, *A propos du neolithique ancien de Drăghiceanu et quelques survivances tardenoisienues*, în Dacia N.S., VIII, 1964, p. 297-305.
103. M. Nica, *op.cit.*, p. 96.
104. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe...*, p. 61.
105. M. Nica, *op.cit.*, p. 97 .
106. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe ...*, p. 25.
107. *Ibidem*.
108. E. Comșa, *op. cit* .
109. Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 301.
110. *Ibidem*, p. 300, fig. 3/12
111. M. Nica, *op. cit.*, p. 96 .
112. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe ...*, p.25.

113. *Ibidem*, p. 59.
114. Idem, *Săpăturile de la Dudești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 95.
115. *Ibidem*.
116. *Ibidem*.
117. E. Comșa, *Figurinele antropomorfe ...*, p. 59.
118. *Ibidem*, p. 57.
119. *Ibidem*, p. 61.
120. *Ibidem*.
121. M. Nica, *op.cit.*, p. 96-99.
122. Gh. Cantacuzino și S. Morintz, *op.cit.*, p. 71, fig. 27/7.
123. Ol. Hockmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der sud-ost europaischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968, vol. II, pl. 2/27.
124. *Ibidem*, pl. 11/27; 14/165; 12/171.
125. *Ibidem*, pl. 8/90, 93.
126. B. Nikolov, *Recente decouverte d'une ancienne civilisation*, Obzor Sofia, 4, 1973, p. 91.
127. M. Neagu, *op.cit.*, p. 430-431.
128. Informație V. Boroneanț.
129. V. Bobi, *op.cit.*, p. 322.
130. E. Comșa, *Stadiul cercetărilor despre viața oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian*, SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 24 și fig. 14.
131. Gh. Cantacuzino și S. Morintz, *op.cit.*, p. 71, fig. 27/7.
132. Cercetări efectuate în anii 1966 și 1968 de S. Morintz, N. Anghelescu și A. Atanasiu.
133. Informații A. Atanasiu.
134. Cercetări arheologice M. Neagu (1990-1992; 1994-1995) și V. Kavruk (1993).
135. E. Comșa, *Stadiul ...*, p. 24.
136. Gh. Cantacuzino și S. Morintz, *op.cit.*, p. 71.
137. Gh. Cantacuzino, *Necropola preistorică de la Cernica și locul ei în Neoliticul românesc și european (în lumina ultimelor descoperiri arheologice)*, SCIV, 18, 1967, 2, p. 389.
138. *Ibidem*.
139. *Ibidem*, p. 391.
140. M. Neagu, *op.cit.*, p. 430.
141. E. Comșa, *op.cit.*, p. 28.
142. D. Berciu, *Cultura Hamangia. Noi contribuții*, I, București, 1966, p. 253, fig. 149/4 și p. 266.
143. *Ibidem*, p. 266-267.
144. H. Todorova, T. Dimov, *Neolithic of southeastern Europe and its near eastern connections. Ausgrabungen in Durankulak 1974-1987*, p. 299, Abb. 4/5. În ținuturile anatoliene nu au fost descoperite piese falice sau vulvare.
145. D. Berciu, *op.cit.*, p. 101.
146. Așezarea Bolintineanu din punctul Lunca-La Grădini a fost cercetată aproximativ 30% și au fost descoperite doar fragmente de altărașe.
147. N. Anghelescu, *op.cit.*, fig. 7/1-2.
148. Cercetări arheologice M. Neagu 1981-1983.
149. E. Comșa, *Săpături de salvare și cercetări de suprafață în regiunea București*, în SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 421, fig. 8.

150. Idem, *op.cit.*, p. 29.
151. Săpături Cristian Vlădescu. Statueta se află în expoziția de bază a Muzeului Militar Național București.
152. Săpături de salvare Gh. Matei.
153. D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 408, fig. 190 și p. 409, fig. 191.
154. V. Culică, *O figurină antropomorfă cu decor incizat din stațiunea eponimă a culturii Boian*, în SCIV, 1, 1971, p. 87-91.
155. D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în PMMB, București, 1934, p. 24- 25.
156. E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, fig. 76/9.
157. *Ibidem*, fig. 77.
158. D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 414, fig. 114/5.
159. E. Comșa, *Istoria comunităților ...*, fig. 76/3.
160. *Ibidem*, p. 196 .
161. E. Comșa, *Mormântul neolitic descoperit lângă satul Andolina*, în SCIV, 12/2, 1961, p. 359-363.
162. Informație D. Serbănescu.
163. D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, p. 25, fig. 31-34.
164. Informație D. Serbănescu.
165. D. Berciu, *Cultura Hamangia ...*, p. 197.
166. M. Nica, I. Ciucă, *Așezările neolitice de la Piatra-Sat, jud.Olt*, în Analele Olteniei, 6, SN, p. 35.
167. D. V. Rosetti, *op.cit*, p. 37-38, fig. 45 a, b.
168. M. Neagu, *Aspecte ale plasticii neo-eneolitice din os din sud-estul Munteniei*, în CCDJ, II, Călărași, 1986, p. 91-92.
169. *Ibidem*, p. 92-93, fig. 1-2.
170. Necropolele de la Andolina și Sultana-Valea Orbului.
171. M. Nica, I. Ciucă, *op. cit.*, p. 19.
172. Cercetări inedite M. Neagu 1981-1983.
173. E. Comșa, *Săpături de salvare...*, p. 421.
174. D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 508.
175. E. Comșa, *Istoria comunităților ...*p. 198.
176. J. Cauvin, *Naissance des divinites. Naissance de l'agriculture*, Paris, 1992, p. 101.
177. Vl. Dumitrescu, *Plastica neolitică din așezarea de la Rast (jud. Dolj)*, Acta Musei Napocensis, XXIV-XXV, p. 47.
178. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ...*, p. 42.
179. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1981, p. 27.
180. E. Comșa, *Considerații cu privire la pieptănătura în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, CCDJ, II, Călărași, 1986, p. 51-60.
181. Idem, *Quelques donnees relatives au costume Neolithique en territoire Roumain*, Preistoria Alpina, 20, Trento, 1984, p. 233-244.
182. E. Skafida, G.Toufexis, *Figurines de la fin de l'epoque neolithique en Tessalie (Grece Centrale)*, Relations thraco-illyro-helleniques, Buc., 1994, p. 19.
183. Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 201.
184. M. Nica, I. Ciucă, *op. cit.*, p. 34, fig. 12.
185. E. Comșa, *Istoria comunităților ...*, p. 196.
186. *Ibidem*, p.199.
187. *Ibidem*.
188. D.Berciu, *Contribuții...*, p.408, fig.190/1,2 și p.409, fig.191/1,2.
189. M. Neagu, *Comunitățile Bolintineanu în Câmpia Dunării*, Istros, VIII, Brăila, 1997, p.13, nota 37.